

**БIБЛЕЙСКI МАТЫЎ «ПЛАЧУ НА РЭКАХ ВАВIЛОНСКIХ» У
БЕЛАРУСКАЙ I ЎКРАIНСКАЙ ЛIТАРАТУРЫ
(МАКСIМ БАГДАНОВIЧ, ТАРАС ШАЎЧЭНКА, IВАН ФРАНКО)**

Выразнасць паэтычнай формы стараяўрэйскага арыгіналу Псалтыры, сцiсласць i закончанасць выслоўяў, жанравая разнастайнасць Кнiгi Хваленняў спарадзiлi ў лiтаратуры вялiкую колькасць пералажэнняў i парафразаў псалмоў. Бадай, адным з найбольш папулярных i цытаваных у сусветнай культуры стаў 136-ы псалом, першы радок у беларускiм перакладзе гучыць як «На рэках Вавiлона, там сядзелi i плакалi мы, калi ўзгадвалi пра Сiён». Бiблейская традыцыя прыписвае гэты псалом Давiду, аднак даследчыкi мяркуюць, што ён нiяк не мог належаць славутаму цару ўжо хаця б таму, што ў iм распавядаецца пра гiсторыю, якая адбылася праз колькi стагоддзяў пасля яго смерцi [8, с. 587].

Падзеi, апiсаныя ў псалме, адносяцца да часу, калi вавiлонскае войска пад кiраўнiцтвам цара Навухаданосара зруйнавала многi гарады Iудзеi i ўзяла Iерусалiм (586 г. да н.э.), у палон патрапiлi арыстакраты, найлепшыя рамеснiкi, воiны, i толькi амаль праз стагоддзе нашчадкам выгнаннiкаў было дазволена вярнуцца на радзiму. У Старым Запавеце матыў «плачу на рэках вавiлонскiх» сустракаецца неаднойчы: у кнiзе Iерамii (асаблiва раздзелы 50–51), Iсаi (30:19) ды ў Iезекiля, што быў паклiканы ў прарокi падчас вавiлонскага палону. I паўсюдна ў Бiблii побач з выказваннем тугi па страчанай радзiме гучыць сучашэнне Бога выгнаннiкам. Сыны Iзраiля «на чужынскай зямлi» (Пс. 136:4), удалечынi ад радзiмы, былi пазбаўленыя дзяржаўнай незалежнасцi, культуры, але самае галоўнае – яны засталiся без Храму, зруйнаванага пры ўзяццi Iерусалiма. Выгнаннiкi не маглi змiрыцца з думкай, што разам з Храмам загнула i вера бацькоў, загнуў сам народ. I пазбаўленыя Храму святары занялiся вывучэннем сваёй гiсторыi, захаваннем сярод народа свяшчэнных паданняў i рытуалаў. Нарэшце ў 539 годзе да н. э. персiдскi цар Кiр перамог вавiлонян i выдаў манiфест, якi дазволiў яўрэям вярнуцца на радзiму.

Старазапаветная гiсторыя пра вавiлонскi палон з'яўляецца для сусветнага мастацтва метафарай страчанай радзiмы, а вобраз-топас плачу на рэках вавiлонскiх стаў сiмвалам выгнаннiкаў, што пакутуюць на чужыне ўдалечынi ад роднага краю. Паэты i музыканты любiлi 136-ы псалом не толькi за яго вобразнасць i эмацыянасць, але i за змест, якi даваў магчымасць паразважаць пра ролю творцы. Невыпадкава пастаноўкi оперы Дж. Вердзi «Набука» (1841 г.), якая распавядае пра яўрэяў, выгнаных са сваёй зямлi вавiлонскiм царом Навухаданосарам, неаднаразова суправаджалiся народнымi хваляваннямi супраць аўстрыйскiх акупантаў, а хор палонных iудзеяў («Va, Pensiero») пэўны час быў неафіцыйным гiмнам Iталii. У розныя часы да 136-га псалма звярталiся Сiмяон Полацкi, В. Традзьякоўскi, А. Сумарокаў, I. Дзмiтрыеў, I. Тургенеў, Ф. Глiнка, I. Баразна, М. Языкаў, Т. Шаўчэнка, Л. Украiнка, I. Франко, Г. Ахматава i iнш.

Ва ўкраінскай літаратуры да пачатку мінулага стагоддзя ўжо склалася пэўная паэтычная традыцыя. Матыў «плачу на рэках вавілонскіх» як шкадавання, тугі па безнадзейна згубленай радзіме быў шырока вядомы дзякуючы «Псалмам Давіда» Тараса Шаўчэнкі. Верш «На ріках круг Вавілона» – адзін з найбольш патрыятычных з цыклу – распавядае пра трагедыю народа, які нават на чужыне не адмаўляецца ад уласнай песні і мовы, і робіцца гімнам нацыянальнага вызвалення: *«І коли тебе забуду,/ Іерусаліме,/ Забвен буду, покинутый/ Рабом на чужині./ І язык мій оніміе,/ Висохне, лукавий,/ Як забуду пом'янути/ Тебе, наша славо»*.

Біблейскі матыў «плачу на рэках вавілонскіх» у вельмі падобнай да Шаўчэнкаўскай інтэрпрэтацыі актуалізуецца ў творчасці Максіма Багдановіча. Беларускі паэт добра ведаў украінскую мову і літаратуру, і сярод яго перакладаў на рускую і беларускую мовы спадчына ўкраінскага Кабзара невыпадкова займае істотнае месца.

Уважлівае і руплівае стаўленне М. Багдановіча да перакладаў як да асобнага віду творчай дзейнасці паходзіць ад яго глыбокага разумення месца перакладной літаратуры ў сістэме нацыянальнага літаратурнага кантэксту, той значнай ролі, што адыгрываюць пераклады ў развіцці пісьменніцкай і чытацкай свядомасці, у прапагандзе асветніцкага і эстэтычнага густу, адзначае Л. Казыра [5, с. 542]. Звяртае на сябе ўвагу і той факт, што ў М. Багдановіча амаль усе пераклады ўкраінскіх пісьменнікаў рускамоўныя. Магчыма, пераклад на рускую мову быў зроблены, каб пашырыць веданне сярод чытачоў Расійскай імперыі спадчыны Т. Шаўчэнкі, якому, паводле слухнай заўвагі М. Багдановіча, ва ўкраінскай літаратуры належыць тое ж месца, «которое в России, например, занимает Пушкин, а в Польше – Мицкевич» [2, с. 66].

Перакладзеныя Багдановічам вершы Т. Шаўчэнкі – «В неволе» («В Украине ли, в Сибири ль будут...»), «Н. Костомарову», «В неволе тяжело... хоть и воли...», якія належаць да перыяду высылкі, – закранаюць, па-сутнасці тую ж тэму самаахвярнага змагання за свабоду, служэння роднаму краю, а матыў нявольніцтва, нянавісці да тыранаў спалучаецца з біблейскімі матывамі прароцтва і гібелі «за праўду».

Народная песня застаецца для выгнаннікаў бадай адзіным апірышчам нацыянальнай самасвядомасці. Гэтыя ж матывы, ужо пачынаючы з першага апублікаванага М. Багдановічам апавядання «Музыка», сталі магістральнымі і ва ўсёй творчасці беларускага паэта. Праблеме патрыятызму і той ролі, якую адыгрывае мастацтва ў самаўсведамленні этнасу, прысвечана і філасофскае апавяданне М. Багдановіча «Шаман». Чалавек, які доўгі час жыў у Нарымскім краі, расказвае пра неспрыяльныя ўмовы жыцця, пра варожую чалавеку паўночную прыроду: *«Цяжкае і прыкрае там жыццё. А іншы раз нават страшна зробіцца, – так ясна бачым усю сваю бездапаможнасць перад суровай зямлёй»* [2, с. 66]. Аднак мясцовыя жыхары любяць свой край, складаюць пра яго цудоўныя паданні, казкі, песні: *«Доўгую такую, дзіўную песню зацягнуў шаман. Ні складу ў ёй, ні ладу не было, але затое сэнс яе дужа цікавы. Казалася ў гэтай песні, прымерам гаворачы, аб тым, што зямлі,*

летшай ад Нарымскага краю, ува ўсім свеце нідзе не спаткаць. Чаго толькі ні ёсць: мох сцелецца, журавіны – аж не абабраць, нават бярозка – і тая расце... коратка кажучы, з якога боку ні падхадзі, – усё Нарымскі край неспадзявана добра. Гляджу я, – шаман ад песні больш, чым ад гарэлкі, сп'янеў; усе навесялелі; гаспадар нават з нейкай пагардай на мяне ўзіраецца: бач, значыцца, якая наша старонка» [2, с. 67–68].

М. Багдановіч у сваім рускамоўным артыкуле, прысвечаным памяці Т. Шаўчэнкі, адзначае: *«Мысль Шевченко естественно обращается от прошлого к будущему; идею национального блеска и величия украинского народа сменяет идея о необходимости его социально-политического раскрепощения... она получает полную законченность и определённую, заставляя побледнеть и утратить яркость все иные мысли и стремления, как бледнеют звёзды при восходе солнца»* [2, с. 245]. Грамадзянскую лірыку абодвух творцаў збліжаюць развагі пра трагічную долю роднага краю, разуменне месца нацыянальнай мовы і культуры ў грамадстве, прадбачанне гістарычных перспектывы народа.

У творчасці Т. Шаўчэнкі, выразна вылучаецца і яшчэ адзін надзвычай яскравы матыў псалма «На рэках вавілонскіх» – матыў вымушанага маўчання, або, іншымі словамі, «павешаных на дрэве арфаў». Цар Давід у псалме кажа ад імя палонных іудзеяў: «Як нам спяваць Гасподнюю песню на зямлі чужой?» (Пс. 136:4). М. Багдановіч ва ўжо згаданым намі артыкуле, прысвечаным стагоддзю з дня нараджэння Т. Шаўчэнкі, заўважае: *«Сегодня вся украинская интеллигенция празднует этот день: зарубежная – торжественно и всенародно; русская – в глубине сердец, полных горечи и незаслуженной обиды»* [2, с. 242]. І вызначае адну з галоўных ідэй творчасці Т. Шаўчэнкі, што *«безраздельно господствовали над ним в течении всей остальной его жизни»*. *«Теперь для него Россия, – сцвярджае М. Багданович, – это страна, где*

От молдованина до фіна

На всіх языках все мовчить» [2, с. 245].

Тэма вымушанага маўчання набывае асаблівую вастрыву ў лірыцы Т. Шаўчэнкі. Яна прысутнічае і ва ўсіх шасці вершах украінскага Кабзара, якія пераклаў М. Багдановіч на рускую мову, напрыклад: «и не промолвит матеръ сыну, не скажет горестно» («В неволе»); «И довелось снова мне/ под старость с книжками скрываться,/ писать украдкой, да стараться/ и петь и плакать в бурьяне» («А.О. Козачковскому»); «Молчит иссохшая трава... Не хочет правды говорить./ А больше некого спросить» («И серое небо...»), «ни хвалы/ и ни упрёка не слагаю/ Твоей пустыне» («Готово! Парус распустили...»). Гэты матыў быў характэрны і для М. Багдановіча (словы «ціха», «ціхае» можна сустрэць у пераважнай большасці вершаў), але найяскравей ён праявіўся ў грамадзянскай лірыцы, асабліва ў цыкле вершаў «Думы»:

Змоўк пясняр, затаіў свае песні,

Ён іх болей ужо не пяе.

(«Каганцу») [1, с. 105].

Яшчэ адна тэма, якая прагучала ў 136 псалме, – параўнанне пышняй квітнеючай чужыны і далёкай, занядбанай і зняслаўленай айчыны, якая ўсё ж

даражэйшая лірычнаму герою. Гэты матыў у пачатку XX стагоддзя быў ужо традыцыйным для беларускай літаратуры. Першапачаткова яго выкарыстаў Адам Міцкевіч у няскончанай паэме «Картопля». «Крымскія санеты» замацавалі гэту мадэль культурных паралелей. Да гэтага прыёму звярталіся В. Дунін-Марцінкевіч, Я. Баршчэўскі, Ф. Багушэвіч, В. Ластоўскі, неаднаразова сустракаецца ён і ў Янкі Купалы. М. Багдановіч, жывучы далёка ад радзімы, разумеў, чаму людзі «ігдзе зродзіліся і ускормлены суч'ю по бозе, к тому месту великую ласку имають» [9, с. 45].

Для М. Багдановіча ўвасабленнем красы і роднай краіны стаў сінні васілёк (прыгадаем хрэстаматычны верш «Слуцкія ткачыкі»). Гэты вобраз-сімвал зараз трывала замацаваўся ў грамадскай свядомасці, а ўпершыню з'явіўся ў беларускай літаратуры ў васьмірадкавым вершы Багдановіча «На чужыне» (1908).

Вакол мяне кветкі прыгожа красуюць

Маркотна між іх я хаджу адзінок,

Аж бачу – мне сінняй галоўкай ківае

Наш родны, забыты ў цяні васілёк.

«Здароў будзь, зямляча!» Чуць бачны ў даліне,

Панура, нявесела шэпча ён мне:

«Ўспамянем, мой дружа, ў багатай чужыне

Аб беднай, далёкай сваёй старане» [1, с. 201].

М. Багдановіч меў цікавасць да гісторыі Месапатаміі, звяртаў увагу на шматгранныя ўплывы старажытнай усходняй культуры Вавілона на еўрапейскую цывілізацыю, у прыватнасці ў рэцэнзіі на кнігу Нікольскага «Старажытны Вавілон» адзначаў «вельмі ацутительную зависимость текста Библии от ад вавилонских сказаний» [2, с. 339].

У гісторыі культуры многія біблейскія імёны і геаграфічныя назвы ўспрымаюцца іншасказальна. Егіпет, напрыклад, – месца матэрыяльнага дабрабыту і сытасці. Вавілон – сімвал язычніцтва, бязбожнасці, распусты і асалодаў. Ізраіль, Сіён, Іерусалім належаць да духоўнай вобласці, пабожнасці і веры, там чалавек размаўляе з Богам. Паводле тлумачэння Святых айцоў, вавілонскі палон у 136-м псалме разглядаецца нібы ў дзвюх плоскасцях. Гэта і прароцтва пра рэальныя падзеі – палон яўрэяў вавілонскім царом Навухаданосарам, – і, калі разумець алегарычна, як чалавечае жыццё ў палоне граху, у адарванасці ад Бога. Адчуванне богапакінутасці, якое перажывалі сыны Ізраілевы далёка ад радзімы, паводле агульнапрынятага царкоўнага тлумачэння, нагадвае стан чалавека, аддаленага ад валадарства Божага ўласнымі грахамі.

У новабеларускую літаратуру непасрэдна 136-ы псалом уваходзіць праз пераклад Максімам Багдановічам верша ўкраінскага пісьменніка Івана Франка «На ріці вавілонській...» са зборніку «Semper tūo», хоць тэма выгнанніцтва і вяртання з вавілонскага палону як здабыцця страчанага айчыны была надзвычай блізкай Максіму Багдановічу (падобныя думкі мы сустракаем у «Эмігранцкай песні», «Слуцкіх ткачыках», «На чужыне» ды інш.).

Падобны твор мог нарадзіцца толькі ў паэта, чый народ доўгі час не меў права на ўласную мову, гісторыю, культуру, а ўкраінцы, як і беларусы, у

складзе Расійскай імперыі згубілі сваю дзяржаўнасць. Даследчыца беларуска-ўкраінскіх сувязяў Таццяна Кабржыцкая ў прадмове да зборніка І. Франко разважае пра мастацкія паралелі, праведзеныя ўкраінскім пісьменнікам паміж лёсам народаў: «Гісторыя яўрэяў, якія на шляхах тысячагоддзяў пакутліва блукалі ў пошуках сваёй суверэннай Бацькаўшчыны і ўсё-такі здолелі атрымаць яе ў сярэдзіне XX стагоддзя, павучальная для ўсіх народаў, што сталі на шлях барацьбы за незалежнасць» [4, с. 12]. Пераклад М. Багдановіча, хоць ён значна больш кароткі (прапушчана восем двухрадкоўяў з сярэдзіны) і не дакладна захоўвае форму арыгінала, добра перадае асноўную ідэю, бо відавочна, што развагі І. Франко над праблемамі ўнутранай свабоды нацыі былі блізкімі і беларускаму паэту.

Ствараючы алегарычную карціну сучаснасці, І. Франко звяртаецца да знакамітага псалма. Але ў адрозненне ад псалма, дзе выгнаннікі абяцаюць памятаць пра сваю радзіму: «Калі забуду цябе, Іерусаліме, хай забудзе мяне правіца мая; хай прыліпне язык мой да паднябення, калі помніць цябе я не буду, калі не пастаўлю Іерусаліма на чале весялосці маёй», – кажа псалмапеец (Пс. 136:5–6), верш «На реке вавилонской...» развівае ідэю, генетычна больш блізкую да іншага старазапаветнага сюжэта – сыходу з егіпецкага палону і саракагадовага шляху праз пустыню да абяцанай зямлі, на якой будуць жыць толькі свабодныя людзі, шляху да ўсведамлення свайго бога, да самаспасціжэння і знішчэння ў сабе раба.

Раб як герой міфа звычайна адыгрывае ролю хтанічных персанажаў і суадносіцца з нізам, зямлёй, смерцю, галечай, гэтак жа як цар – з верхам, жыццём [10, с. 220]. Аднак яшчэ даследчыкі-міфалагі XIX ст. заўважылі, што многія багі і героі ў легендах і народных казках, якія маюць салярныя рысы, часова патрапляюць у рабства. «Надзвычай важны момант пры гэтым – пераноснае значэнне ўсяго вобраза чалавека, суцэльная іншасказальнасць яго. Гэта, вядома, звязана з метамарфозаю. Блазен і дурань – метамарфоза цара і бога, якія знаходзяцца ў смерці (узгадаем аналагічны момант метамарфозы бога і цара ў раба, злачынцу і блазна ў рымскіх сатурналіях і хрысціянскіх страстях Бога). Тут чалавек знаходзіцца ў стане іншасказання», – заўважае М. Бахцін [3, с. 91]. Гэта фаза рабства расшыфроўваецца ў міфалагічным кодзе як часова смерць – часовы заход сонца. [6, с. 360]. Часова смерць у падобных міфах паказваецца як адсутнасць, затчэнне, палон героя, які пазней адваёўвае свой трон і царства. У гэтым рэчышчы заканамерна разглядаць выгнанне і рабства народа як метафару яго ўпадку, смерці, часовага вар’яцтва, за якімі мусіць надыйсці адраджэнне, уваскрашэнне ў якасці цара. Яўрэі, што выйшлі з егіпецкага палону, дайшлі да абяцанай ім Богам зямлі, і гэты перыяд у гісторыі стаўся росквітам іх дзяржаўнасці. У міфе, такім чынам, паўстае адзіная магчымая парадыгма адраджэння народа – вяртанне на сваю зямлю ды адстойванне яе незалежнасці.

Выкарыстанне універсальнай міфалагічнай фавулы (яна шматразова паўтараецца, але кожны новы аўтар не пераказвае, а пераасэнсоўвае міф), зварот да прыпавесцевых пазачасавых сітуацый, у якіх у розныя перыяды людзі бачаць аналогіі таму, што адбываецца ў іх гістарычную эпоху, уласцівае

для еўрапейскага мастацтва мінулага стагоддзя. Аднак калі тагачасная ўкраінская літаратура ўжо мела пэўны вопыт адлюстравання сучаснасці праз зварот да агульнавядомых гістарычных і міфалагічных сюжэтаў (напрыклад, «Энеіда» Катлярэўскага, «Неафіты» Шаўчэнкі), то ў новай беларускай літаратуры пачатку XX стагоддзя падобнага досведу не было. Праз пераклады і рэцэпцыі «з чужой глебы» Максім Багдановіч узбагаціў нацыянальную літаратуру раней не ўласцівымі ёй формамі, прыёмамі і матывамі.

Літаратура:

1. Багдановіч М., Поўны збор твораў. У 3 т. Т. 1. Вершы, паэмы, пераклады, наследаванні, чарнавыя накіды. – Мінск, 1992.
2. Багдановіч М., Поўны збор твораў. У 3 т. Т. 2. Маст. проза, пераклады, літаратурныя артыкулы, рэцэнзіі і нататкі, чарнавыя накіды. – Мінск, 1993.
3. Бахтин М. М., Эпос и роман. – Санкт-Пецярбург, 2000.
4. Кабржыцкая Т., «Мне змагацца – значыць жыць» // Франко І., Народзе мой...: творы. – Мінск, 2006. – С. 5–20.
5. Казыра Л., Перакладчыцкая спадчына Максіма Багдановіча // Багдановіч М. Поўны збор твораў. У 3 т. Т. 1. – Мінск, 1992. – С. 540–563.
6. Мифы народов мира. Энциклопедия. В 2 т. / Ред. С. А. Токарев и др. Т. 2. – М., 1992.
7. Новы завет. Псалтыр. /Пераклад В. С. Сёмуха. – Мінск, 1995.
8. Синило Г. В., Древние литературы Ближнего Востока и мир Танах (Ветхого Завета): учеб. пособие. – М., 2008.
9. Скарына Ф., Творы: Прадмовы сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія. – Мінск, 1990.
10. Фрейденберг О. М., Поэтика сюжета и жанра. – М., 1997.